

تحلیلی بر تغییرات جمعیت و اشتغال شهری

(مطالعه موردی شهر ساری)

صدیقه لطفی

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه مازندران

زلیخا خیرخواه

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه مازندران

امیر اشنویی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، باشگاه پژوهشگران جوان، دانشگاه آزاد اسلامی کاشان

amir.oshnoui@gmail.com

۰۹۳۰۹۲۰۵۷۹۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۸/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۳

چکیده

یکی از مهم ترین مسائلی را که در ارتباط با جمعیت می بایستی در نظر داشت مسئله اشتغال است. به دلیل ارتباط تنگاتنگ این دو عامل اجتماعی و اقتصادی با بسیاری از فعالیت ها، جمعیت و اشتغال در تجزیه و تحلیل بسیاری از روندها و فعالیت های اجتماعی و اقتصادی مطرح می باشند. در این پژوهش به تبیین روند رشد و پیش بینی جمعیت در افق ۱۴۰۰ با مدل های مختلف پیش بینی جمعیت و بررسی جغرافیای اقتصادی شهر ساری در ادوار مختلف و همچنین به بررسی اشتغال در بخش های سه گانه اقتصادی ساری در افق ۱۴۰۰ با مدل های طولی- عرضی ایزارد و مقایسه شاغلین هر بخش با سطح مرجع (بخش شهری کل کشور) و پیش بینی تعداد شاغلین با استفاده از مدل تغییر سهم و میزان تمرکز نسبی هر یک از بخش های اقتصادی با ضریب مکانی پرداخته شد. تا الگوی اقتصادی شهر ساری به عنوان مرکز استان مازندران تبیین شود؛ باشد تا راه گشایی جهت برنامه ریزی های آتی برای این شهر و شهرهای مشابه واقع گردد. نتایج تحقیق نشان می دهد که در شهر ساری یک عدم تعادل بین بخش های سه گانه اقتصادی مشاهده می شود. عدم تعادل، توازن و پیوستگی در بین بخشهای سه گانه اقتصادی حاکی از فقدان برنامه ریزی جامع و فراگیر در برقراری نوعی تعادل و توازن منطقه ای می باشد.

واژگان کلیدی: تغییرات جمعیتی، ضریب مکانی، ساختار اشتغال، شهر ساری

مقدمه

جمعیت در هر کشوری مبنای اساسی هر برنامه ریزی است. لذا توجه به شاخص ها و معیارهای جمعیتی و بکار بستن آنها در بعد اجرایی برنامه ریزی ها می تواند نقش مهمی در برنامه ریزی پایدار داشته باشد (دویران، ۱۳۸۷، ۲۷). واقعیت آن است که در جهان امروز راه توسعه از تنگراه جمعیت می گذرد و گذر از این تنگراه بسلامت ممکن نیست مگر آنکه زوایای آن بدقت موشکافی شود. به عبارت دیگر، شناخت تحولات جمعیتی در سطح جهانی و در سطوح ملی و شهری اولین گام در راستای موفقیت برنامه های توسعه است (ثقفی، ۱۳۷۳: ۹). منابع انسانی هر کشوری نقش مهم و به سزایی در توسعه اقتصادی-اجتماعی آن کشور ایفا می کنند. به طوری که از آن به عنوان عاملی مهم در رشد اقتصادی کشورها یاد می شود. بررسی و شناخت چند و چون تکامل کمی و کیفی جمعیت از آن رو در کانون توجه اقدامات و تلاشهای توسعه قرار می گیرد که تامین نیازهای اساسی، پاسخگویی به مطالبات اجتماعی و ارتقا و اعتلای سطح زندگی مردم، مقصد غایی تمامی تلاشهای تلاش های توسعه است. افزون بر این، برای اینکه این آرمانها جامه عمل بپوشند و از قوه به فعل در آیند، بیش از هر عاملی نیازمند کوشش آگاهانه خود مردم است. به همین دلیل است که جمعیت از منظر توسعه هدف تلقی می شود.

در روند برنامه ریزی و در جهت دست یابی به توسعه هر فضای جغرافیایی، توجه به جمعیت یکی از مهم ترین شاید بدون اغراق اصلی ترین فاکتور را تشکیل می دهد؛ چرا که تغییرات کمی و کیفی جمعیت اثرات قابل توجهی در این روند دارد. یکی از مهم ترین مسائلی را که در ارتباط با جمعیت می بایستی در نظر داشت مسئله اشتغال است؛ چرا که تأمین یا عدم تأمین اشتغال نیروی انسانی می تواند اثرات مثبت و منفی بر چگونگی دستیابی به توسعه هر کشور داشته باشد و لذا بحث اشتغال در تمامی محافل اقتصادی یک بحث کلیدی و استراتژیک می باشد (قدیری معصوم و دیگران، ۱۳۸۴، ۱۵۴).

روند تعاریف توسعه مبین آن است که تا اوایل دهه ۱۹۷۰، معیارهای کاهش فقر، بیکاری و نابرابری در تعریف توسعه مورد توجه نبوده و توسعه به عنوان رشد درآمد سرانه مطرح بوده است. در این دوره شاخص ارزیابی توسعه، رشد اقتصادی در نظر گرفته شده بود، به طوری که دانشمندانی همانند هیگینز و می یو توسعه را معادل رشد اقتصادی تعریف کرده اند (Morris, 1998; Meier, 1989:7). از آنجا که هدف عمومی برنامه توسعه بر روی بهبود و ارتقا سطح زندگی، تأمین سعادت، رفاه و آسایش عمومی

مردم استوار است، بنابراین ضروری است در فرایند برنامه ریزی، بر روند و کم و کیف وضعیت جمعیت کشور بطور پیوسته وقوف و آگاهی کامل وجود داشته باشد. اهمیت این موضوع در فرایند برنامه ریزی هنگامی روشن تر می شود که در یابیم جمعیت در زمان های مختلف دارای خصایص مختلف سنی، جنسی و گرایشات مصرفی و تولیدی متفاوتی بوده و در نتیجه به فراخور ترکیب سنی، جنسی و سایر خصوصیات، نیازهای متفاوتی را داراست. از جمله موضوعات مهمی که در این راستا قابل توجه است، موضوع اشتغال می باشد، بنابراین آگاهی از روند رشد جمعیت کشور خصوصاً در دهه های آینده اجتناب ناپذیر است. از طرفی اشتغال در ارتباط مستقیم با توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه بوده و به سرعت روند توسعه جامعه و موفقیت یا عدم موفقیت برنامه های توسعه بستگی دارد. همچنین اشتغال تابعی است از ارزشهای حاکم بر یک جامعه و بدیهی است که مستقیماً در ارتباط با نیازهای زیستی، آموزشی، بهداشتی، رفاهی، روحی و معنوی جامعه باشد. در اوایل دهه ۱۹۸۰ در کشورهای صنعتی انقلابی رخ داد به نام انقلاب فرا صنعتی، این انقلاب که با گسترش کاربرد رایانه ها و ماهواره ها و پیدایش عصر اطلاعات همراه بود، تغییرات زیادی در عرصه زندگی بشر به دنبال آورد و باعث شد تا روند کاهش اشتغال در بخش های کشاورزی و افزایش اشتغال در بخش خدمات تسریع شود. امروزه اکثر ممالک توسعه یافته جهان و سرزمینهای بزرگ برخوردار از جمعیت های انبوه راه رفع بحران بیکاری و دستیابی به اشتغال پایدار را در ایجاد ارتباطی نظام وار بین بخشهای سه گانه اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) در گستره قلمرو ملی یافته اند. چنانچه در محافل و منابع علمی پیوستگی بین ساختار اقتصادی حاکم در بخشهای سه گانه مذکور بعنوان شاخصی در توسعه یافتگی محسوب می گردد. گسترش صنایع تولیدی - تبدیلی و پیوسته به کشاورزی، یا رشد متناسب بخش خدمات در پاسخگویی به نیاز بخشهای اول و دوم از نمودهای عینی این موضوع می باشد. به عنوان مثال در انگلیس سهم صنعت در GDP ۱۷٪ کاهش یافته و سهم بخش کشاورزی نیز تنها ۳٪ می باشد و ۸۰٪ به بخش خدمات تعلق دارد. سهم اشتغال بخش های مختلف نیز از همین روند پیروی کرده است. این مسأله باعث شده تا امروزه در کشورهای صنعتی مهمترین موضوعات تحقیقات علوم انسانی مسأله آینده اشتغال باشد. قدر مسلم آن است که تغییرات اساسی در سیستم اشتغال در عصر فرا صنعتی به عنوان چالش جدید مطرح شد که اگر به آن توجه نشود، ممکن است تعداد بیکاران در جوامع به شدت افزایش یابد (مهردوی عادل، ۱۳۸۰: ۹۹). در

حال حاضر، نگرانی برای مسائل اشتغال به طور گسترده ای در تمامی جوامع مطرح است و روز به روز هم بیشتر می شود. اشتغال، در واقع روز به روز نامطلوب تر شده و مداخله های بین المللی برای استاندارد کردن مشاغل نیز مرتباً وضعیت اشتغال را دگرگون می سازد. عامل رشد اقتصادی در کشورهای صنعتی، فناوری اطلاعات و عامل رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه جمعیت است. طبیعت این رشد هم در دو جامعه فراصنعتی و در حال صنعتی شدن متفاوت را پدید آورده که به اشکال مختلف به یکدیگر وابسته اند. عواقب رشد جمعیت برای توسعه اقتصادی در کشورهای در حال گذار کاملاً با کشورهای صنعتی متفاوت است؛ زیرا شرایط اقتصادی - اجتماعی حاکم بر این کشورها کاملاً با شرایط اقتصادی - اجتماعی کشورهای توسعه یافته صنعتی تفاوت دارد (لشگری، ۱۳۷۹، ۱۷۲).

پرسش جدید مطرح می شود که محور اصلی اشتغال در کشورهای در حال توسعه چه روندی را در آینده طی خواهد کرد؟ شرایط بحران جمعیت، در کشورهای در حال توسعه داشتن راهکار اشتغال برای الگوی رشد اقتصادی می تواند هدایت سرمایه گذاری های مختلف آموزشی، تولید، خدمات و ... را سازماندهی کند (عبیری، ۱۳۸۲: ۵۵). همچنین در جهان امروز، رشد شتابان جمعیت مایه اصلی نگرانی های بشر درباره آینده را تشکیل می دهد. از یک سو، روند سرسام آور افزایش جمعیت و از سوی دیگر محدودیت منابعی که باید پاسخگوی نیازهای آن باشد دست اندرکاران امر توسعه را با شگفتی و سردرگمی روبه رو کرده است (تقی، ۱۳۷۳، ۷). چشم انداز حاکی از این است که در سال ۱۹۹۱ میزان افزایش جمعیت ۱,۷ درصد در سال برآورد می شد و جمعیت جهان برای سال ۲۰۲۵ را ۸,۶۴ میلیارد نفر پیش بینی می کردند. در سال ۱۹۹۵ میزان رشد جمعیت ۱,۵ درصد در سال برآورد گردیده و برای سال ۲۰۲۵ معادل ۸,۳۱ میلیارد نفر پیشبینی می شود (فطرس، ۱۳۷۵: ۱۶۹). تاثیر قاطع جمعیت در اقتصاد و سیاست کشورها و اوضاع عمومی جوامع از قدیم الایام امری شناخته شده بود، ولی در هر زمان این تأثیر به تبعیت از اهداف و آرمانهای جامعه و اوضاع اقتصادی و سیاسی، نظامی و اجتماعی آن متغیر بوده است (جباریان، ۱۳۷۲، ۵۱). امروزه یکی از وظایف دولت‌ها، بررسی مستمر بار اقتصادی جمعیت و اتخاذ تدابیر و اعمال مقتضی به منظور بهره گیری کامل و صحیح از نیروی انسانی است (سیدجوادین، ۱۳۸۰: ۵۲). به دلیل ارتباط تنگاتنگ این دو عامل اجتماعی و اقتصادی با بسیاری از فعالیت ها، جمعیت و اشتغال در تجزیه و تحلیل بسیاری از روندها و فعالیت های اجتماعی و اقتصادی مطرح می باشند.

در این راستا مقایسه و انجام تحلیلی تطبیقی از شاخصهای اشتغال و فعالیت در سطوح مختلف توسعه اعم از ملی، استانی و شهرستانی، می تواند در شفاف سازی وضعیت هر قلمرو جغرافیایی به لحاظ تعادل و یا عدم تعادلات مکانی، در بخشهای مختلف اقتصادی مؤثر باشد. از همین رو در این پژوهش به شناخت رشد و پیش بینی جمعیت و همچنین تعیین تصویری روشن از بخشهای مختلف اقتصادی و بررسی خودکفایی شهر ساری پرداخته شد. علاوه بر این انجام چنین مقایسه ای نه تنها پیامدهای عینی اعمال سیاستهای اقتصادی - اجتماعی خاص مدیران، برنامه ریزان و مسئولین امر را نشان می دهد، بلکه مبین توانها و تنگناهای طبیعی - اکولوژیکی حاکم نیز می باشد.

روش تحقیق

در این پژوهش روش تحقیق تبیین روند رشد و پیش بینی جمعیت و بررسی جغرافیای اقتصادی شهر ساری در ادوار مختلف در شهر ساری، مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی است؛ بدین ترتیب که ابتدا بررسی در گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه ای و مطالعه اسناد و منابع فارسی و لاتین، و منابع آماری رسمی کشور شامل نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در دوره های مختلف آماری مورد استفاده قرار گرفته، و در ادامه وضعیت کلی جمعیت و اقتصاد شهر بررسی و سپس با استفاده از مدل های برنامه ریزی اقتصادی وضعیت کمی این بخش ها در ارتباط با سطح مرجع (بخش شهری کشور)، در دوره های مختلف بررسی شد و همچنین برای محاسبه مؤلفه های اقتصادی جمعیت اعم از تعداد جمعیت فعال، تعداد شاغلین و درصد اشتغال در بخشهای مختلف اقتصادی، ضرورتی اجتناب ناپذیر، در راستای دستیابی به اهداف مورد نظر می باشد. سپس با تعیین جمعیت قابل پیش بینی برای افق پانزده ساله به پیش بینی هر یک از بخش های اقتصادی پرداخته شد تا الگوی اقتصادی شهر ساری به عنوان مرکز استان مازندران تبیین شود؛ باشد تا راه گشایی جهت برنامه ریزی های آتی برای این شهر و شهرهای مشابه واقع گردد. نهایت امر راهبردهایی چند در راستای دستیابی به یک تعادل مکانی - فضایی پایدار با عنایت به نتایج حاصل ارائه شد. جامعه آماری در تحقیق حاضر شامل محدوده شهری شهر ساری است.

محدوده مورد مطالعه

شهر ساری به عنوان بزرگترین شهر و مرکز سیاسی - اداری استان از لحاظ موقعیت جغرافیایی در طول شرقی ۵۳ درجه و عرض شمالی ۳۶ درجه واقع شده است. شهر ساری از شمال شرقی به فاصله حدود ۲۵ کیلومتر به نکا و به فاصله ۴۵ کیلومتر به بهشهر و از شمال به فاصله ۳۵ کیلومتر به دریای مازندران و از شمال غربی به فرح آباد و جویبار و لاریم و از جنوب غربی به فاصله ۲۲ کیلومتر به قائمشهر محدود است. جمعیت شهر ساری در سال ۱۳۵۵ برابر ۷۰۷۵۳ نفر بوده است که از این تعداد ۳۷۲۰۵ مرد و ۳۳۵۴۸ زن بوده اند. در سرشماری سال ۱۳۶۵ جمعیت شهر ساری با افزایش ۷۰۲۶۷ نفر، به ۱۴۱۰۲۰ نفر بالغ گردیده است که از این تعداد ۷۱۷۶۷ مرد و ۶۹۲۵۳ زن بوده اند. در سال ۱۳۷۵ جمعیت شهر ساری معادل ۱۹۵۸۸۲ نفر و نسبت جنسی جمعیت در سال مذکور ۱۰۲ بوده است. بر اساس آخرین سرشماری در سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر ساری معادل ۲۶۱۲۹۳ نفر بالغ گردیده است که از این تعداد ۱۳۱۴۹۱ مرد و ۱۲۹۸۰۲ زن بوده اند و نسبت جنسی جمعیت در سال مذکور ۱۰۱ بوده است. طبق برآوردها جمعیت شهر ساری در سال ۱۳۸۹ معادل ۲۹۳۲۱۲ نفر شده است. بر اساس سرشماری ۱۳۸۵ تعداد خانوار شهر ساری در سال ۱۳۸۵ برابر ۷۱۵۶۴ خانوار است که نسبت به سال ۱۳۵۵ بیش از ۴,۵ برابر افزایش یافته است. بعد خانوار شهر ساری طی سال های ۱۳۸۵-۱۳۵۵ از ۴,۶ نفر به ۳,۷ نفر کاهش یافته که به معنی کاهش حدود یک نفر از این میانگین است.

آینده نگری جمعیت

در برنامه ریزی کاربری زمین شهری مهمترین مولفه جمعیت است، جمعیت وضع موجود و پیش بینی شده، اساس تعیین کاربری اراضی شهری است. از آنجا که کاربری زمین شهری به سرانه ها و تراکم ها وابسته است، بنابراین جمعیت پایه اساسی کاربری است. البته همواره می توان وضعیت موجود و اجزای جمعیت را از طریق سرشماری نفوس و مسکن و سایر روش های میدانی بدست آورد. لیکن چون ماهیت سیاست ها و برنامه ریزی ها، عمدتاً مربوط به تعیین خط مشی آینده شهرها برمی گردد، لذا باید به نحوی این متغیر و اجزای آن را برای آینده پیش بینی نمود. از این رو، مدل های متنوع و متعددی برای پیش بینی جمعیت و اشتغال مطرح شده و مورد استفاده قرار گرفته اند (شریف زادگان و عشق آبادی، ۱۳۸۶: ۱۲۰).

پیش بینی روند جمعیت شهر

مدل های گوناگونی برای پیش بینی جمعیت وجود دارد که به شرح زیر به آن ها اشاره می گردد.

مدل رشد نمایی

فرمول کلی به صورت زیر است:

$$P_n = P_0(1+r)^n$$
$$r = \sqrt[n]{\frac{P_n}{P_0}} - 1 \times 100$$

در این فرمول P_n جمعیت در سال مقصد P_0 جمعیت در سال مبدا، r رشد سالانه جمعیت و n فاصله زمانی بین P_0 و P_n (سال مبدا و مقصد) می باشد. نفر بدست آمده است. جمعیت پیش بینی شده برای سال ۹۵ با استفاده از این فرمول ۳۱۳۹۱۵,۴۱ بدست آمده است. و همچنین جمعیت برای افق سال ۱۴۰۰ با توجه به جمعیت پیش بینی شده سال ۱۳۹۵، ۶۱۹۹۳۳,۲۶ نفر بدست آمده است.

نرخ رشد جمعیت ۸۵-۱۳۷۵ هم با استفاده از نرم افزار people و هم با استفاده از فرمول $r = \frac{\ln(\frac{P_t}{P_0})}{n}$

۲,۹ بدست آمد. جمعیت افق سال ۱۳۹۵ با استفاده از فرمول $P_{tn} = P_t \times e^{(r \times n)}$ ۳۴۷۵۱۹,۶۹

بدست آمد. هم چنین نرخ رشد ۱,۴ برای جمعیت ۹۵-۱۳۸۵ بدست آمده است. و جمعیت پیش بینی شده برای افق سال ۱۴۰۰ با استفاده از این فرمول و جمعیت پایه پیش بینی شده سال ۱۳۹۵ و همچنین با توجه به نرخ رشد سال ۸۵ تا ۹۵ رقم ۷۴۴۵۲۷,۴۵ بدست آمد.

بررسی و شناخت ساختار اقتصاد و فعالیت شهری

بررسی ساختار اشتغال

از میان ۲۶۱ هزار نفر جمعیت ساکن در شهر ساری در سال ۱۳۸۵، ۲۲۴ هزار نفر در رده سنی بالای ۱۰ سال قرار دارند. بررسی های انجام گرفته نشان می دهد که رشد جمعیت فعال در شهر ساری طی دهه گذشته ۲,۳ برابر رشد جمعیت شهر بوده است. در این میان رشد جمعیت فعال زنان حائز اهمیت بیشتری

می باشد. این روند نشانگر تغییرات جنسیتی در بازار کار و حضور و مطالبه اشتغال روزافزون از سوی زنان در شهر ساری می دهد. با این وجود نرخ بیکاری در بین زنان بیش از ۲,۵ برابر مردان است. بررسی وضعیت اشتغال در شهر ساری نشان می دهد که بیشترین سهم در اشتغال شهر را بخش خرده فروشی با سهمی معادل ۱۷ درصد و پس از آن بخش های ساختمان و صنعت به ترتیب با سهمی معادل ۱۳,۶ و ۱۲ درصد برعهده دارند. بنابراین نزدیک به ۴۰ درصد از اشتغال شهر ساری ذاتا اشتغال ناپایه محسوب می شوند که نقش چندانی در تعریف کارکرد اقتصادی شهر در سیر توسعه اقتصادی آن بر عهده نخواهند داشت.

بررسی ساختار فعالیت

تکنیک ضریب مکانی

ضریب مکانی روشی است که میزان تمرکز نسبی یک کارکرد در یک شهر را نشان می دهد. ضریب مکانی در واقع نسبت نسبت هاست. این روش نسبت اشتغال در یک بخش خاص را در یک شهر نسبت به اشتغال در یک بخش خاص را در کل کشور می سنجد (Klostermann, 1990: 149; Julianne, 2005). برای محاسبه ضریب مکانی می توان از فرمول زیر استفاده کرد:

$$LQ = \frac{\frac{M_i}{R_i}}{\frac{M}{R}}$$

در این معادله:

$$LQ = \text{ضریب مکانی}$$

$$M_i = \text{اشتغال در بخش } i \text{ در شهر}$$

$$M = \text{کل اشتغال در شهر}$$

$$R_i = \text{اشتغال در بخش } i \text{ در کشور}$$

$$R = \text{کل اشتغال در کشور}$$

چنانچه مقدار LQ بزرگتر از یک باشد نشان دهنده این است که آن بخش اقتصادی در شهر از تمرکز بیشتری برخوردار بوده و از فرصت های صادراتی بهره مند می باشد.

اگر مقدار LQ کمتر از یک باشد بیانگر این است که شهر در آن بخش اقتصادی نسبت به کل کشور از سطح پایینی برخوردار بوده و شاید برای رفع نیازها وارد کننده باشد. اگر مقدار LQ مساوی یک باشد شهر در آن بخش اقتصادی خودکفاست.

در شهر ساری:

جدول شماره ۱- تحلیل تکنیک ضریب مکانی شهر ساری

بخش اقتصادی	مقدار LQ
کشاورزی	$1,23 < 1$ شهر ساری در بخش کشاورزی صادر کننده کالا است.
صنعت	$1,84 > 1$ شهر ساری در بخش صنعت وارد کننده است.
خدمات	$1 = 1$ شهر ساری در بخش خدمات خودکفاست.

ماخذ: بر اساس داده های سازمان آمار کشور ۱۳۸۵، محاسبات نگارندگان

تکنیک ترسیم طولی-عرضی ایزارد

این مدل روشی است برای تحلیل موقعیت اقتصادی به منظور شناخت و پیش بینی سهم بخش های اقتصادی شهری منطقه در مقایسه با سطح ملی به کار گرفته می شود. در این روش با استفاده از جداولی تغییرات کمی بخشهای اقتصادی را به همراه شاغلین آن بخشها طی دو دوره همراه با کشور ایران و محاسبه درصد تغییرات مورد بررسی قرار می گیرد. و این درصد تغییرات را با استفاده از نمودار نشان می دهد.

جدول شماره ۲- مقایسه ساختار اقتصادی شهر ساری و مناطق شهری کشور طی دوره ۸۵-۱۳۷۵

نوع فعالیت	مناطق شهری کشور		شهر ساری		ضریب تغییرات	
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	مناطق شهری کشور	شهر ساری
کشاورزی	۳۴۰۹۸۴۸	۳۶۸۵۶۸۰	۱۳۳۳۹	۱۹۲۸۳	۱۰۸,۰۸	۱۴۴
صنعت	۶۲۸۶۱۳۲	۶۴۹۰۸۹۲	۱۱۹۲۷	۲۴۷۴۰	۱۰۳,۲	۲۰۷,۴
خدمات	۶۴۸۴۵۴۰	۹۸۰۸۰۰۴	۲۱۷۴۶	۴۵۲۶۸	۱۵۱,۲	۲۰۸,۱
کل	۱۶۱۸۰۵۲۰	۱۹۹۸۴۵۷۶	۴۷۰۱۲	۸۹۲۹۱	۱۲۳,۵۱	۱۸۹,۶

ماخذ: بر اساس داده های سازمان آمار کشور ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، محاسبات نگارندگان

در اینجا با مدل ایزارد ساختار اقتصادی شهر ساری را با مناطق شهری مقایسه می کنیم. مبین آن است که ضریب تغییرات ساختاری مناطق شهری کشور طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ معادل ۱۲۳,۵۱ و در مقابل شهر

ساری بالاتر و حدود ۱۸۹٫۶ قرار دارد. ضریب تغییرات در همه بخش های اقتصادی شهر ساری نسبت به سطح ملی بالاتر است.

بر اساس نمودار طولی و عرضی ایزارد :

شکل شماره ۱- نمودار طولی و عرضی ایزارد

۱- اگر هر یک از بخش ها در قسمت **I** قرار گیرند، آن بخش ها در سطح ملی، منطقه یا شهر نسبت به متوسط رشد اقتصادی وضعیت بهتری را دارا بوده اند.

۲- اگر هر یک از بخش ها در قسمت **II** قرار گیرند، آن بخش ها در سطح ملی پایین تر و در سطح منطقه یا شهر فراتر از متوسط رشد اقتصادی بوده اند.

۳- هرگاه هر یک از بخش ها در قسمت **III** قرار گیرند، آن بخش ها در سطح ملی و منطقه یا شهر نسبت به متوسط رشد اقتصادی وضعیت پایین تری را دارا بوده اند.

۴- هرگاه هر یک از بخش ها در قسمت **IV** قرار گیرند، آن بخش ها در سطح ملی فراتر و در سطح منطقه ای پایین تر از متوسط رشد اقتصادی بوده اند.

بر این اساس بخش صنعت شهر ساری در قسمت **I** قرار گرفته است نشاندهنده این است هم در مقیاس ملی و هم در سطح شهرستان ساری رشدی فراتر از متوسط اقتصادی داشته است که ناشی از سیاستهای دولت، تمرکز سرمایه گذاریهای بخش عمومی و خصوصی در این بخش می باشد. بخش خدمات شهر هم در قسمت **II** قرار گرفته است نشاندهنده این است که به لحاظ تغییرات از متوسط سطح ملی پایین تر است

ولی از متوسط تغییرات در شهر وضعیت بهتری دارد. بخش کشاورزی در قسمت IV قرار دارد یعنی ضریب تغییرات از سطح ملی بالاتر اما از سطح شهر پایین تر است.

ضریب تخصص

ضریب تخصص نشان می دهد که شهرمان در چه فعالیتی تخصص دارد. که خدمات شهر ساری با ۴۹ درصد بالاترین درصد را به خود اختصاص داده است در نتیجه نقش شهر ساری خدماتی است. بخش صنعت و کشاورزی به ترتیب ۲۷ و ۲۱ درصد را به خود اختصاص داده اند.

$$\text{Max}(s_{ij}) = \frac{\text{درصد شاغلین بخش خاصی}}{\text{درصد کل شاغلین بخش اقتصادی}}$$

تغییر سهم

روش تغییر سهم برای تحلیل و پیش بینی شرایط اقتصادی و اشتغال شهر می تواند مورد استفاده قرار می گیرد. در این روش مقیاس مرجع مقیاس کشور یا استان گفته می شود. که شهر با آن سنجیده می شود. روش تغییر سهم تفاوت رشد بخش های اقتصادی شهر در مقایسه با رشد بخش ها در سطح اقتصاد مرجع را بررسی می کند. این تفاوت که ممکن است مثبت یا منفی باشد، نشانگر تغییر مکان یا جابجایی سهم اقتصاد شهر در اقتصاد مرجع است. این جابجایی سهم ناشی از سه عنصر زیر می تواند باشد.

۱- عنصر رشد اقتصاد مرجع

این عنصر کل تغییرات اشتغال در اقتصاد مرجع در ده سال را نشان می دهد و با فرمول زیر قابل محاسبه است:

$$A = \frac{E_{R,t_2}}{E_{R,t_1}} - 1$$

ER = کل اشتغال در اقتصاد مرجع

۲- عنصر رشد نسبی بخش های اقتصادی در کل اقتصاد مرجع

فرمول کلی به این شرح است:

$$B = \frac{E_{i,t_2}}{E_{i,t_1}} - \frac{E_{R,t_2}}{E_{R,t_1}}$$

E_i = اشتغال در بخش i در اقتصاد مرجع

۳- عنصر عملکرد هر بخش در شهر نسبت به عملکرد همان بخش در سطح مرجع

این سنجه موفقیت رقابتی هر بخش اقتصادی شهر را در مقایسه با اقتصاد مرجع اندازه گیری می کند. مثبت بودن آن به معنای سرعت رشد بیشتر آن نسبت به کل اقتصاد مرجع و منفی بودن آن به معنای عقب افتادگی است.

فرمول کلی آن به قرار زیر است:

$$C = \frac{E_{L_i}^{t_2}}{E_{L_i}^{t_1}} - \frac{E_{R_i}^{t_2}}{E_{R_i}^{t_1}}$$

E_{L_i} = اشتغال بخش A در سطح محلی

E_{R_i} = اشتغال بخش A در سطح مرجع

مجموع نتایج حاصل از سه فرمول مذکور بیانگر تغییرات اشتغال در هر بخش اقتصادی شهر مورد مطالعه است:

$$E_{L_i}^{t_2-t_1} = A+B+C$$

از این طریق پیش بینی اشتغال در ده سال آینده (۱۳۹۵) را هم می توانیم محاسبه کنیم.

$$[\text{اشتغال سال } 1385] \times (A+B+C) + \text{اشتغال سال } 1385$$

و در ادامه پیش بینی اشتغال برای سال ۱۴۰۰ را بر اساس پیش بینی که برای سال ۱۳۹۵ محاسبه کردیم را برای هر کدام از بخش های شهر ساری حساب می کنیم.

در اینجا با استفاده از روش تغییر سهم، تغییرات ساختار اشتغال در هر بخش اقتصادی شهر ساری مورد بررسی قرار می دهیم.

برابر محاسبات انجام شده که در جدول شماره ارائه شده است نرخ رشد کل اقتصاد مرجع برابر ۰,۲۳ است. ($A=0.23$)

مطابق داده های جدول شماره سه ساختار اقتصادی کشور طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ مثبت بوده است. در شهر ساری فقط بخش خدمات مثبت بوده و از مرتبه بالایی نسبت به دو بخش دیگر در سطح مناطق شهری کشور برخوردار است. و بخشهای کشاورزی (۰,۱۲-) و صنعت (۰,۱۴-) نسبت به بخشهای متناظر در سطح ملی دارای نزول و ضریب منفی بوده اند. در این شهر هر سه بخش اقتصادی دارای صعود و ضریب مثبت بوده اند بخصوص بخش صنعت از مرتبه بالایی برخوردار بوده و این به معنای سرعت رشد بخشها بوده است.

جدول شماره ۳- جایگاه بخشهای مختلف اقتصادی شهر ساری به مناطق شهری کشور در سالهای ۸۵ و ۷۵

بخش اقتصادی	مناطق شهری کشور		شهر ساری		A	B	C	A+B+C	پیش بینی سال ۹۵	پیش بینی سال ۱۴۰۰
	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵						
کشاورزی	۳۶۸۵۶۸۰	۳۴۰۹۸۴۸	۱۳۳۳۹	۱۹۲۸۳	۰,۲۳	-۰,۱۲	۰,۳۶	۰,۴۷	۲۸۳۴۶,۰۱	۴۱۶۶۸,۶۳
صنعت	۶۲۸۶۱۳۲	۶۴۹۰۸۹۲	۱۱۹۲۷	۲۴۷۴۰	۰,۲۳	-۰,۱۴	۱,۰۴	۱,۱۳	۵۲۶۹۶,۲	۱۱۲۲۴۲,۹
خدمات	۶۴۸۴۵۴۰	۹۸۰۸۰۰۴	۲۱۷۴۶	۴۵۲۶۸	۰,۲۳	۰,۲۸	۰,۵۷	۱,۰۸	۹۴۱۵۴,۴۴	۱۹۵۸۴۱,۱
کل	۱۶۱۸۰۵۲۰	۱۹۹۸۴۵۷۶	۴۷۰۱۲	۸۹۲۹۱					۱۷۵۱۹۶	۳۴۹۷۵۲,۶

نتیجه گیری

به منظور استفاده مطلوب از ثروت انسانی، لازم است که سطح در آمد تا آنجا افزایش یابد که انگیزه های فعالیت و نوآوری تشدید شوند. رشد جمعیت به خودی خود مشکل اساسی نیست زیرا با انتخاب استراتژی مناسب توسعه می توان به سطح بالاتر زندگی، اعتماد به نفس و آزادی بیشتری دست یافت و این امر موجب کاهش رشد جمعیت می شود. توسعه اقتصادی، مکانیسم های اجتماعی را به همراه خواهد آورد که موجب رشد و توزیع مناسب جمعیت می شود. لذا اگر جامعه ای بخواهد از نظر اقتصادی موفق و یا دارای اقتصادی سالم باشد باید واحدهای سازنده اجتماع که همان افراد می باشند، مورد توجه دقیق، از نظر احتیاجات اولیه، قرار گیرند. امروز به این مسائل و با توجه نیروی انسانی (سرمایه گذاری انسانی) نام گذاشته اند. مقصود آن است که دولتها مسائل مزبور را مورد توجه قرار دهند و نیاز های اولیه افراد آن جامعه را در حد متعادل تامین نمایند. بودجه ای که مصرف می شود از نظر اقتصادی جنبه مصرف نداشته بلکه سرمایه گذاری است، زیرا بازده آن چند برابر هزینه می باشد. در شهر ساری با توجه به تکنیک ضریب مکانی در بخش کشاورزی صادر کننده کالا، در بخش صنعت واردکننده و در بخش خدمات خودکفاست. با توجه به تکنیک طولی و عرضی ایزارد ضریب تغییرات در همه بخش های اقتصادی شهر ساری نسبت به سطح ملی بالاتر است. ضریب تخصص نشان می دهد که خدمات شهر ساری با ۴۹ درصد بالاترین درصد را به خود اختصاص داده است در نتیجه نقش شهر ساری خدماتی است. با توجه به مدل تغییر سهم در این شهر هر سه بخش اقتصادی دارای صعود و ضریب مثبت بوده اند بخصوص بخش صنعت از مرتبه بالایی برخوردار بوده و این به معنای سرعت رشد بخشها بوده است.

با توجه به بررسی این مدل ها، در شهر ساری یک عدم تعادل بین بخش های سه گانه اقتصادی مشاهده می شود. عدم تعادل، توازن و پیوستگی در بین بخشهای سه گانه اقتصادی حاکی از فقدان برنامه ریزی

جامع و فراگیر در برقراری نوعی تعادل و توازن منطقه ای می باشد. بنابراین با توجه به نتایج حاصله و به منظور توزیع مناسب و متناسب جمعیت شاغل در فعالیتهای اقتصادی مولد و خلاق و نیز رفع شکاف موجود بین بخشهای اقتصادی که گامی در جهت رفع بحران بیکاری و دستیابی به توسعه ای پایدار می باشد، پیشنهادات زیر ارائه می گردد:

- ۱- بررسی و شناخت توانها و تنگناهای محیطی در سطح شهر ساری جهت تعیین محوریت توسعه و نیز توسعه بخشهای غیر محور به گونه ای متناسب و در راستای پاسخگویی به محوریت تعریف شده، جهت حصول توسعه ای متوازن و پایدار.
- ۲- هدایت اعتبارات و سرمایه گذاریهای دولتی؛ چنانچه راندنیلی نیز تأثیر سرمایه گذاریهای دولتی را برای توزیع متعادل جمعیت و فعالیتهای تولیدی اقتصادی مهم ارزیابی کرده و بر توزیع راهبردی سرمایه گذاریها تأکید دارد (سلطانی، ۱۳۸۰، ۱۷).
- ۳- کاهش تمرکز بخش خدمات از شهر ساری به عنوان مرکز استان، در همین حال توزیع و پراکنش مناسب و متناسب آن در سطح تمامی شهرستانهای استان، راهی است، جهت کاهش تراکم اشتغال در این بخش و توسعه موزون منطقه ای.

Archive of SID

منابع

- ۱- ثقفی، مجتبی، (۱۳۷۳)، جمعیت شاخص اصلی در برنامه ریزی توسعه، نشریه اقتصاد کشاورزی و توسعه ویژه نامه جمعیت و نیروی انسانی، شماره ۶
- ۲- جباریان، آذین، (۱۳۷۲)، تاثیر عوامل جمعیت بر اقتصاد، فصلنامه جمعیت، شماره ۳ و ۴
- ۳- دویران، اسماعیل، (۱۳۸۷)، نقش جمعیت در برنامه ریزی شهری نمونه موردی شهر زنجان، فصلنامه جمعیت، شماره ۶۶ و ۶۵
- ۴- سلطانی، علی، (۱۳۸۰)، شیراز شهر امروز کلان شهر فردا، مجموعه مقالات نشریه پویا، شماره ۱۸
- ۵- سیدجوادین، سیدرضا، (۱۳۸۰)، تحلیل رفتاری جمعیت و اشتغال در ایران، دانش مدیریت، شماره ۵۴
- ۶- شریف زادگان، محمدحسین؛ عشق آبادی، فرشید، (۱۳۸۶)، ارزیابی و مقایسه چهار سناریوی مختلف مدل کاربری زمین از نوع مدل گرین-لاری، به منظور مطالعه اشتغال و جمعیت براساس اقتصاد پایه مطالعه موردی منطقه کلان شهری تهران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۶
- ۷- عبیری، غلامحسین، (۱۳۸۲)، آینده اشتغال نگاهی نو به کشورهای درحال توسعه، بانک و اقتصاد شماره ۴۲
- ۸- فطرس، محمدحسن، (۱۳۷۵)، آمارهای مقایسه ای درباره جمعیت کشورها، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۰۵
- ۹- قدیری معصوم، مجتبی؛ مهدوی، مسعود؛ برقی، حمید، (۱۳۸۴)، بررسی آماری روند رشد و تحولات اشتغال در نواحی روستایی استان اصفهان، پژوهش های جغرافیایی، شماره ۵۴
- ۱۰- لشگری، محمد، (۱۳۷۹)، جمعیت، توسعه و آثار متقابل، نشریه تعاون، شماره ۶۷
- ۱۱- مهدوی عادل، محمدحسین، (۱۳۸۰)، راهبردهای توسعه اشتغال در استان خراسان، مجله دانش و توسعه، شماره ۱۴
- 12- Morris, A (1998). *Geography and Development*, Routledg.
- 13- Meier, Gerald M. (ed) (1989). *Leading issues in economic development*, (fifth edition), Oxford University Press, New York.
- 14- Julianne, C (2005). *Effective full time employment for location quotients- a proposal* <http://www.iioa.org/files/conference-> (accessed in 15 April 2012).
- Klosterman, Richard E. (1990). *Community and Analysis Planning Techniques*. Rowmand and Littlefield Publishers, Inc. Savage, Maryland.